

תורת החלומות וחקר החלימה : כתב-עת מקוון

חלומות, חלימה וחוויות שינה. תיאוריות פסיכודינאמיות, תיאוריה יונגיאנית, פסיכוביולוגיה, החלום בתרבות ותרבות החלום The Israeli Online Journal for the Study of Dreams and Dreaming

חוברת ב _ ❧ פרקי הגות ❧

על חוכמת החלום

מאת: מריזה קדר

עריכה : אנאלו ורבין

על חוכמת החלום

מריזה קדר¹

א. תפיסת החלום בעולם העתיק ותפקידו בתהליך הריפוי

ב. על טבעם של חלומות- התפיסה היונגיאנית מול הפרוידיאנית

חוכמת החלום

מאת: מריזה קדר

תפיסת החלום בעולם העתיק ותפקידו בתהליך הריפוי

בזמן העתיק נתפס החלום כמסר מן האל. בכל המסורות העתיקות שנמסרו לנו הופיעו חלומות והובע הצורך להבין את המשמעות ואת המסר שלהם. כך, במיתוס הבבלי העתיק מבקש גילגמש מאמו לפרש את חלומותיו. ואוטנאפישתים, ה"נוח" הטרומ תנ"כי, מקבל בחלומו אזהרה מן האלים על המבול שיבוא. בתנ"ך - חלום יעקב בבית אל (בראשית כ"ח, י"ב-ט"ו), מייצג בצורה ציורית את מהותו של החלום כדרך לאלוהים. חלומותיהם של יוסף, של פרעה ושל נבוכדנצר ידועים לכל עם פירושיהם. בתנ"ך אני מוצאים גם חלומות פחות ידועים כמו חלומו של אבימלך, מלך גרר, בו אלוהים מזהיר אותו ששרה היא אשת איש ואל לו לקחת אותה לאישה (בראשית כ, ג). וכך בשמואל א' כ"ח, ו, שאול המלך מבקש תשובה מאלוהים בחלומות, או באורים, או בנביאים, אך התשובה לא באה. בספר איוב, ל"ג, י"ד, מדגיש אליהו כמה החלומות חשובים כמסר מן האל: "כי באחת ידבר אל ובשתיים לא ישורנה: בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים בתנומות עלי משכב: אז יגלה און אנשים: ובמוסרם יחתום."

¹ פסיכולוגית קלינית-יונגיאנית

המאמר מבוסס על סמינר בנושא חלומות בעריכה מחודשת של המחברת בעזרת אנאלו ורביין. הסמינר המלא נמצא באתר החברה היונגיאנית החדשה.

בתנ"ך ובמיתוסים מוזכרים גם "חלומות שווא", כלומר, שהמסרים של החלום עלולים להיות שקריים: ירמיהו כ"ג, ל"ב, וזכריה י, ב, מזהירים את העם בפני נביאים שמנבאים חלומות שקריים שאלוהים לא שלחםם ושלא יועילו. לעומת זאת בפרק ב' של האיליאדה שולח האל עצמו, זאוס, חלום שווא לאגממנון, המבטיח לו, בדמותו של היועץ האמין והוותיק נסטור, ניצחון מידי על טרויה.

במיתולוגיה היוונית על פי הומרוס, היפנוס (אל השינה) ותאנטוס (אל המוות), הם אחים תאומים. על פי היזיודוס הם בני הלילה והם שייכים להרהורי הלילה יחד עם זקנה, קינאה, סכסוך, גורל, גזר דין, קינות, מרמה וחלומות. הלילה האפל שייך לעולם המוות הבלתי ידוע העמוק ביותר, מעבר לזמן ולחיים. עולם רוחני בעל המשמעויות הנעלמות ביותר. על פי אותה מסורת האל הרמס, שליח האלים, היה גם המדריך את המתים אל השאול והיה קשור להדס, מלך השאול, האל הבלתי נראה, העשיר, שאינו מבקש קורבנות, כי אינו שייך לעולם חומרי, אלא הוא מעבר לו בעולם המתים שהוא כולו רוחני. בהיותו קשור לשאול, היה הרמס מביא את החלומות לבני אדם מן האלים. ברם, אחת מתכונותיו הידועות של הרמס הייתה הרמאות. מכאן הובן שיש להתייחס בזהירות לפרוש החלומות, כאילו בחלום הכל רב משמעי.

הרומאים חויבו ע"י השלטון לדווח לרשויות במידה והיו להם חלומות "גדולים". ואכן בזמן העתיק חשבו כי החלומות ה"גדולים" שייכים לקולקטיב. וזאת משום שהאל, כמו הארכיטיפים - שייך לקולקטיב.

מעניין להזכיר כי ביוון העתיקה נעשתה פסיכותרפיה באמצעות חלומות באופן שיטתי, במסגרת הפולחן המוקדש לאל הרפואה אסקלפיוס, במקדשו באפידאורוס כמו גם במקדשיו האחרים בכל רחבי יוון. ארכיאולוגים מצאו כמה מאות מקדשים כאלה ברחבי יוון העתיקה, אשר היו מיועדים לטיפול נפשי וגופני. מקדשים אלו פעלו מסוף המאה השישית לפני הספירה עד למאה החמישית לספירה.

הטיפול דרך החלום היה מיועד לנפש ולגוף כאחד, ובו המטופל היה צריך להיות פעיל ע"י התכוונות מיוחדת להפיק דימויים בחלום לשם הריפוי. ע"פ המיתוס - אסקלפיוס היה בנו של האל אפולו, אשר אהב את הנימפה קורוניס. זו נכנסה להריון ממנו אך בגדה באל עם איסכס. כאשר הדבר נודע לאפולו הוא הרג את שניהם ומיד הצטער על מעשהו. הוא לא הצליח להחזיר את קורוניס לחיים, אך הצליח להוציא את העובר מרחמה. הוא מסר את הילד אסקלפיוס לקנטאור כירון, המחנך הידוע. בתו של כירון ניבאה כי הילד הזה יצליח להחזיר אדם מת לחיים (הרי גם הוא עצמו ניצל מתוך מוות) ובגלל זה הוא ייהרג ע"י ברק ויאבד את היותו בן אלמוות. נבואתה התממשה למעשה, כאשר אסקלפיוס, אל הרפואה, הצליח להחיות אדם מת הוא הוענש ע"י זאוס במכת ברק (וכך חדל בעצמו להיות בן אלמוות).

אמנם בפולחן זה חווית החלום המרפאה מתרחשת בתוך גוף השקוע בדום, השוכב דומם בשינה עמוקה, כמו שאסקלפיוס יצא חי מתוך הרחם של אימו המתה. המשתתף בפולחן הנכה בגופו או המיוסר בנפשו, היה מגיע לבד למקדש. בדרך היה אוכל מעט או אף צם, לא היה לו מטען רב פרט לכמה מתנות בשביל האל. בהגיעו היה חייב להתרחץ במים הקרים של המעיינות ולטהר את עצמו. על דלת המקדש היה כתוב: "טהור צריך להיות זה אשר נכנס למקדש המבושם. טהרה פירושה לחשוב על לא כלום, אך להיות בעל כוונה קדושה."

בגן הסובב את המקדש היה גימנאזיון להתעמלות ולריקוד ותיאטרון לקונצרטים ולמחזות, כל זה לשם הרגעת הנפש. על עמודי האבן בגן היו חרוטים דיווחים על ריפויי פלא בעבר. ליד המבנה הראשי של המקדש ניצב פסלו הענק של אסקלפיוס אל הבריאות. הפסל היה עשוי מזהב ושנהב, ולפניו היה משתחוה החולה ומגיש את מתנותיו לאל עם עוגות התירס אשר הביא לו. הקטורת במקדש, ההמנונים ודברי הכישוף של הכוהנים היו מרגיעים ומכניסים את החולה לאווירה של קדושה.

החולה היה מורשה להיכנס לטיפול במקדש רק לאחר שהיה חולם שהאל עצמו הזמין אותו לכך. ימים אחדים היה החולה נשאר לפני המקדש עד שהופיע בשנתו חלום כזה. נשים הרות וחולים סופנים לא היו מתקבלים. כביכול הטיפול היה מיועד רק לאנשים האמורים להבריא ממחלה. היו מתקבלים חולים שהרפואה הקונבנציונאלית דאז לא עזרה להם. בתי מקדש אלה נמצאו ע"י ארכיאולוגים במקומות מבודדים ורחוקים מישוב.

לאחר חלימת החלום בו האל מזמין את החולה למקדש, היה החולה עובר בערב דרך פרוזדור צר המואר ע"י לפידים, אל חדר השינה "האסור" במקדש ושוכב על עור של עז שהועלתה כקורבן זה עתה. לידו חולים אחרים וסביבם שרועים נחשים רבים וגדולים לא ארסיים מזיזים את ראשם המזדקף הנה והנה. הכוהנים היו אז מכבים את הלפידים ובאפילה היו מזמינים את עולי הרגל להירדם.

אווירת הפולחן הייתה כל כך סוגסטיבית שהחולה היה נכנס לתרדמת "אינקובציה", עם משאלה לחלום את החלום הנכון: החלום הגדול.

ואכן הרבה חולים חלמו חלומות מרתקים בהם הופיע האל, לעיתים בדמות פסלו, לעיתים כעלם ולעיתים בדמות חיה הקדושה לו כמו הינשוף המייצג את הכוח הנבואי, התרנגול, העז, הכלב ומעל לכולם הנחש שהיה הסמל של אסקלפיוס.

בחלום דמותו של אסקלפיוס בכל צורה בה הופיע, נגעה בחולם, טיפלה בו והראתה לו באיזו דרך להתרפא ואיזה קורבנות היו נדרשים ממנו. החולים היו מתעוררים בבוקר בהרגשה רעננה.

הנחש כסמלו של אסקלפיוס היה מרכזי ביותר בפולחן זה. אולי כי ע"פ האמונות דאז דמות הנחש ייצגה תרדמת חורף, התחדשות העור באביב בהתעוררות, ואולי מרכזיותו גם התקשרה למיתוס של שמירת נחש על אוצר סודי ולכן גם על החולם. אלה דימויים של טרנספורמציה פנימית עמוקה תוך שמירה על האוצר האישי העמוק של החולם? יש לזכור שבעולם האמונה והמיתוס הכוח הטרנספורמטיבי המרפא של הסימבול טמון בריבוי האין סופי של משמעויותיו.

לרופאים הקונבנציונאליים של העולם העתיק הייתה ביקורת חריפה על הפולחן של אסקלפיוס אשר היה כרפואה אלטרנטיבית. פולחן זה עורר גם ביקורת בכנסיה הנוצרית. גישתו של פולחן זה לטיפול הנפשי הזה היתה קרובה לגישה היונגיאנית לטיפול בעזרת חלומות, ובעזרת ההתייחסות לדימויים הסימבולים אשר עולים מן הלא מודע.

בתלמוד מסכת ברכות דף נ"ה, עמוד א': "זה אמר רב חיסדא: חלמא דלא מפשר כאגרטה דלא מקריא". רש"י מסביר: "חלום שלא פתרו אותו זה כמו אגרת שלא קראו אותה. זה לא טוב ולא רע הוא (אין לה כל ערך), שכל החלומות הולכים אחר הפתרון". באותו מקום: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: כשם שאי אפשר לבר ללא תבן, כך אי אפשר לחלום בלי דברים בטלים"

ועוד: " אמר רבי ברכיה: חלום אף על פי שמקצתו מתקיים, כולו אינו מתקיים" והוא ממשיך ומסביר לדוגמא: בחלום יוסף הירח והשמש משתחווים לו והוא פירש זאת כאילו הוריו משתחווים לו, אבל אמו כבר לא הייתה בחיים. מסכת ברכות דף נה, עמוד ב': "אמר אבונא: לאדם טוב אין מראים לו חלום טוב ולאדם רע אין מראים לו חלום רע". רש"י: לאדם טוב מראים לו חלום רע כדי שידאג ולא יחטא ושיכפר לו עיצבונו, לאדם רע מראים לו חלום טוב כדי לשמחו שיאכל עולמו. (כדי שיבזבז את כל עולמו ולא יישאר לו דבר לעולם הבא). "תניא נמי אכי (אביא לך ראייה): כל שנותניו של דויד לא ראה חלום טוב וכל שנותניו של אחיתופל לא ראה חלום רע." באותה מסכת ברכות ישנם מספר עמודים עם פרושים על דימויים המופיעים בחלומות: נחש, כלב, חיות אחרות וכדומה.

על טבעם של חלומות- התפיסה היונגיאנית מול הפרוידיאנית

כמו פרויד, יונג הניח שהחלומות נובעים מפעילות נפשית בלא מודע. ההבדל בינו לבין פרויד בגישתו להבנת החלומות, נובע מתפיסתו את הלא מודע באופן שונה מתפיסתו של פרויד. פרויד גרס שכל התכנים של הלא מודע הודחקו מן המודע. יונג לעומת זאת חשב שהתכנים המודחקים בלא מודע הם רק חלק מן התכנים שבו. לדעתו הלא מודע מכיל גורמים שעדיין לא הגיעו למודע, ואלה הם הגרעינים של תכנים שעוד יגיעו למודע. הוא חשב שלו הלא מודע היה מכיל רק תכנים שהודחקו, העלאתם של תכנים אלה למודע הייתה מפחיתה את החלימה, אך הוא מצא שההפך קורה. מכאן הוא גרס שמתרחש בלא מודע תהליך מתמשך, היוצר חלומות, פנטזיות ודימויים, שרק חלק מהם עולה למודעות. לדעתו החלום הוא דלת קטנה נסתרת בחלקים הסודיים של הנפש, אשר נפתחת אל ה"לילה הקוסמי" של הפסיכי שהיה קיים הרבה לפני המודעות של האגו. הוא גרס שהחלום הוא הביטוי הטבעי וההכרחי של אנרגיה החיים. בעיניו הדעה כאלו הלא מודע הוא רק שקית המכילה את הפירורים שנופלים מן המודע, היא דעה רציונליסטית צרה. יותר נכון בעיניו לתאר את המודע כשקית המכילה מה שבמקרה נופל לתוכו. (C.W 10).

יונג הסכים להשערה הפרוידיאנית לפיה חלק מן התכנים של המודע עוברים ללא מודע. אך הוא הניח שכל התנהגות שלנו והאופן בו אנו חווים חוויות, צריכים לחול בפוטנציה בתוכנו לפני שהם מתרחשים באופן אקטואלי. הוא גרס שכל הפוטנציאל הזה שייך ללא מודע הקולקטיבי. לכן שורשיהם של כל התכנים הפסיכים, כולל החלומות, טמונים בלא מודע הקולקטיבי, הנמצא כל הזמן בתהליך יצירתי.

אי לכך לדעת יונג תפקיד החלום אינו רק סיפוק משאלה יצרית מודחקת, כפי שגרס פרויד, וכן אינו רק שיקוף החוויות האישיות של החולם, אלא בנוסף לכך הוא תוצר של הלא מודע הקולקטיבי המגיב לחוויות המודעות של החולם עם ראייה רחבה כלל אנושית הנחוצה כדי להוסיף משהו מאזן לחוויה האישית של החולם. ואכן האנרגיה הזורמת לתוך דימויי החלום

עשויה לעזור לנו להתפתחות פסיכולוגית: לפיתוח, לתחזוקה, לארגון, ולתיקון של תהליכים וסטרוקטורות פסיכיות.

אנו מבלים חלק גדול מחיינו בשינה שבמהלכה אנו חולמים רוב הזמן. החלום הוא תופעה פסיכית וכמו לכל התופעות, גם לה אנו מחפשים את הסיבה. יונג מבחין בין התשובה לשאלה "מאין נובעת התופעה" (causa efficiens), ובין התשובה לשאלה "לאן עשויה או עלולה להוביל אותנו התופעה" (causa finalis). הראשונה נותנת לנו דיאגנוזה, השנייה מוסיפה לדיאגנוזה אפשרויות שונות של פרוגנוזה.

על פי הניסיון האמפירי בעבודתו על חלומותיו ועל אלה של מטופליו, הגיע יונג למסקנה שתופעת החלום היא למעשה דיוקן עצמי של מצב הלא מודע ברגע מסוים, דיוקן שיש בו מסר לחולם הקשור למצבו הכללי, והעשוי להצביע על אפשרות של השתלשלות המצב בעתיד.

אך לדעתו גישתו להבנת המסרים של החלום חייבת לנבוע גם מפרספקטיבות הנמצאות מעבר לנקודת הראות הדו-קוטבית של המודע. גישה זו נשענת באופן רציונאלי על הניגודים כמו חיצוני או פנימי, אובייקט או סובייקט, יום או לילה, חיים או מוות, מציאות או דמיון, ממוקד או מעורפל, וכדומה. על פי גישה זו תופעה אחת סותרת את היפוכה. בנוסף לפרספקטיבות הרציונאליות, לדעתו של יונג עלינו לפתח גם מודעות אינטגרטיבית, אשר מסוגלת לשלב ביחד נקודות ראות שונות לדימויים ולאירועים של יום ולילה. במילים אחרות: כל דימוי והרגשה בחיי היום ובחלום יכולים לכלול בתוכם משמעויות רבות מפרספקטיבות שונות שאינן סותרות זו את זו בהכרח. על פי הניסיון שלי המודעות האינטגרטיבית עשויה להבהיר לנו את המצבים הפרדוקסאליים של חיי אנוש אתם עלינו להתמודד.

פרויד גרס שמסר החלום מוסווה על ידי התוכן הגלוי שלו וזאת כדי לשמור על השינה. יונג חשב שהסבר זה פשטני. ואמנם יש הרבה חלומות הגורמים דווקא להתעוררות משינה והמעוררים חרדה. כאשר זה קורה כדאי לשאול: לאיזו בעיה יש צורך להיות ער? למעשה החלום מופיע בדימויים הנראים מוזרים, לא רציונאליים.

יונג הבין ששפת החלום הבלתי רציונאלית אינה הסוואה של המסר הסמוי של החלום, אלא היא שפה סימבולית מטפורית המעידה על חשיבה מיתולוגית שהייתה קיימת באנושות לפני שהתפתחה החשיבה המדעית הרציונאלית. החשיבה הרציונאלית היא ליניארית, מן הסיבה למסובב. החשיבה המיתולוגית היא אסוציאטיבית, היא מתפתחת במעגלים על פי קרבה רגשית או דמיונית בין הדברים. יונג סבר שחשיבה זו נדחקה ונשמרה בלא מודע עם הפועתה של החשיבה המדעית. הוא הניח ששפת החלום אינה זהה לשפה המודעת, כי החלום אינו נובע מפעילות קורטיקאלית של המוח אשר פגה בזמן השינה, אלא הוא נובע ממערכת העצבים הסימפתטית אשר פועלת תמיד, גם בזמן שינה. הנחה זו אושרה ע"י מחקרים שאחרי זמנו.

אין אנו יודעים כיצד תכני הלא מודע מתורגמים לחלומות. יונג חשב שאין לחולם שום שליטה על תכני החלום, אך על פי הניסיון, לעתים חלום בנושא מסוים עשוי לבוא על פי משאלתו המודעת של החולם, כפי שקרה גם באפידאורוס עם ההמתנה לחלום בו יופיע האל.

שפת החלום מתאימה ל"חשיבה פרימארית" של התיאוריה הפרוידיאנית. דימויי החלום הם

בדרך כלל חזותיים, אך הם יכולים להופיע גם בקולות של דיבור או של מוזיקה, או של רעש. עיוורים מלידה חולמים על פי רב בדימויים הקשורים לחושים אחרים. ברוב החלומות מופיע האדם החולם בצורה זו או אחרת, כאלו ישנו בחלום עצמו חלק קטן אשר מודע חלקית, ואשר מייצג את האגו. ה"אני החולם" מופיע בדרך כלל כאדם, אך יכול להופיע גם בצורה של תוכן רגשי.

כמו פרויד, גם יונג הזכיר מנגנונים מסוימים המשפיעים על שפת החלום: קונטמינאציה, קונדנסאציה, הכפלה, המחשה, דרמטיזאציה, ומנגנונים ארכאיים המבטאים תכנים לא מודעים ע"י דימויים ארכיטיפיים.

במטפורות של שפת החלום מופיעים דימויים סימבולים רבי משמעויות, המושפעים ע"י תרבות החולם, אך שייכים לדימויים כלל אנושיים. כך למשל דימוי של אווירון בתרבות המערבית יכול להיות מקביל לדימוי נשר הנושא אדם על גבו בתרבות אחרת, דימוי של מכונית או רכבת יכול להיות מקביל לדרקון. זריקה בתרבות שלנו יכולה להיות מקבילה להכשת נחש בתרבות אחרת.

החלום, לכן, הוא דיוקן עצמי המתאר בצורה סימבולית את המצב הנוכחי של הלא מודע. הגדרה זו כוללת גם את ההנחה הפרוידיאנית לפיה תכני החלום מביעים סיפוק יצר או משאלה. אך יונג מוסיף עליה - שכפי שתכני החלום עשויים להביע תשוקה מינית בצורה סימבולית בדימויים של מפתח ומנעול למשל, או של מגדל, מפרץ, נחש, מיכל וכו', כך דימויים מיניים ישירים המופיעים בחלום עשויים להוות מטפורה סימבולית של תכנים לא מיניים כמו של השתלבות בין תכנים נפשיים למשל. הניסיון האמפירי מוכיח שזה מה שקורה לרוב, כי לדימויים מיניים משמעות רגשית ארכיטיפית עמוקה.

האמונה במשמעות החלום באה לנו לא רק מן המסורות, אלא גם מן התחושה של החולם עצמו. לעתים החלום הביא למדען תשובה לדילמה תיאורטית שהטרידה אותו. על כך יש עדויות ברורות. על פי ניסיונו של יונג קורה שחלום מנבא את העתיד ע"י תיאור מטפורי ברור של ההולך לקרות. חלומות אלה משאירים לפעמים את החולם בהתרגשות גדולה, או במצב רוח מסוים גם אחרי שהתעורר. לדוגמה, יונג מביא מקרה של פרופסור שחלם שרכבת נסעה מהר מדי וירדה מן הפסים בסיבוב. אותו פרופסור היה מאד אמביציוזי ועמד לקבל קידום לתפקיד בכיר יותר. הוא קבל את התפקיד למרות הסיכון הידוע לו שהמשימה תהיה מעל לכוחותיו, ואכן הוא נכשל בתפקידו עם תוצאות הרסניות לקריירה שלו. דוגמא אחרת שיונג מביא היא חלומו של חברו, מטפס הרים חובב, שאהב לסכן את עצמו. הוא חלם שטיפס על צוק גבוה מאד בהנאה מרובה וכאשר הגיע למעלה הוא קפץ לתהום בתחושת ריחוף נפלאה. ואכן כך מתוך אופוריה, התאבד חברו במציאות, למרות הזהרותיו של יונג.

אפשרות נוספת שמעלה יונג בקשר למשמעות החלום, היא אפשרות של דיאגנוזה על מחלה. זה קרה לו כאשר סיפרו לו שנערה התלוננה על כאבים ושיתוקים גופניים, ורופאיה התלבטו בין דיאגנוזה של היסטריה או של מחלה אורגנית מתקדמת. יונג בקש חלומות מן הנערה. זו סיפרה לו שיש לה סיוטים. באחד מהם היא חלמה שהיא מגיעה הביתה והבית פרוץ, בסלון היא מגלה את אמה תלויה מתה בנברשת שבתקרה. בסיוט אחר היא חלמה על רעש אימים בלילה בבית, שכאילו העיר אותה מן השינה. בחלום היא הלכה לברר מה קורה ומצאה שסוס מבוהל פרץ לדירה ושבר את כל מה שבדרכו, עד שהוא מצא

פתח יציאה דרך החלון וקפץ דרכו מגובה ארבע קומות. היא קבלה הלם כאשר הסתכלה דרך החלון וראתה אותו מרוסק ברחוב. יונג נתן דיאגנוזה של מחלה אורגנית על סמך הפרוש שנתן לסייטס אלה, בהם הוא ראה שני דימויים המסמלים אנרגיה ביולוגית אינסטינקטיבית: האם והסוס, ההורסים את עצמם.

האמונה במשמעות החלום באה לנו גם בגלל מוטיבים החוזרים על עצמם בסדרה של חלומות במשך הזמן. הדבר בולט במשך הטיפול הנפשי המגביר את היכולות לזכור חלומות. אם נפרש את המוטיבים הללו רק ע"פ מאורעות שקרו לחולם בחיי יומיום האחרונים, או אז לא הוסיף החלום דבר על המודע.

פרויד לא הסתפק בפירוש אחד, הוא חיפש מה האסוציאציה המיוחדת של החולם על הדימוי המרכזי בחלום. לדוגמא: "השולחן" בחלומו של מטופל, הזכיר לחולם את שולחן האוכל שאליו הוא ואביו היו מסובים, כאשר במעמד זה היה האב מעביר ביקורת על בנו. מכאן ביקש פרויד אסוציאציות חופשיות שהרחיקו את החולם מן המסר המרכזי של החלום.

יונג פיתח שיטה אחרת לברור משמעויות החלום:

- א. יש לוודא את הטקסט המלא של החלום על כל פרטיו כולל המבנה שלו.
- ב. יש לברר מהו ההקשר של כל פרט בחלום לאסוציאציות של החולם. האסוציאציות מרחיבות את דימויי החלום (אמפליפיקציה), בהקשר למצבו האישי של החולם בחיי יומיום בסביבתו, ו/או בהקשר לדימויים ארכיטיפיים כללים, ו/או בהקשר לחלומות קודמים. כן יש לעמוד על תמות או מוטיבים המקשרים בין האסוציאציות השונות.
- ג. יש לקחת בחשבון את אפיוני האישיות של החולם ושל המטפל בו.
- ד. יש להתייחס לדימויי החלום כאובייקטיביים ע"פ המציאות החיצונית של החולם, או כסובייקטיביים ע"פ המציאות הפנימית שלו.
- ה. יש להתייחס ל**פונקציה הקומפנסטורית** (מאזנת) או הלא-קומפנסטורית של החולם. באופן כללי יונג הדגיש שיש להימנע מהנחות מראש על משמעות דימויי החלום והמסר שלו. כן הדגיש שהחלום אינו מסווה של משהו נסתר אלא הוא הרכב של עובדות פסיכיות אשר אינו בא להגיד לחולם מה לעשות.

העבודה על חלומות היא בעיני יונג כמו פענוח של טקסט קשה. היא דורשת מיומנות מיוחדת של המטפל: לא רק כישרון למצוא קשר בין הדברים, או אמפטיה, אלא בעיקר אינטליגנציה רגשית "Intelligence du coeur" כי ע"פ גישתו הפענוח אינו אינטלקטואלי בעיקרו, אלא חויתי.

ע"פ הפענוח נמצא כי החלום מוסיף תמיד משהו לחוויה המודעת. אם החוויה המודעת היא מאד חד צדדית, החלום יהיה חד צדדי בכיוון הפוך. לרוב חלום שאינו חד צדדי מעיד על גישה פחות או יותר מאוזנת של המודעות.

למרות שמטרת החלום היא להביא איזון לחוויה המודעת, יש לקחת בחשבון, לדעתו של יונג, את מצבו הנפשי של החולם ולהיזהר מתגובות קיצוניות ואף פסיכוטיות לפירוש החלום.

לרוב החלום הוא תרפויטי לדעתו, כיון שהוא מוסיף תובנות, זיכרונות, חוויות, וכן הוא מעורר תכונות רדומות של האישיות ומעיד על גורמים לא מודעים ביחסי האנוש של החולם.

יונג הבחין בין סוגים שונים של חלומות:

א. חלומות "קטנים" אשר נראים לנו לא משמעותיים, המתייחסים ללא מודע האישי של החולם בחייו היומיומיים. חלומות אלה נשכחים בקלות ולא מעוררים ריגוש חזק. עם זאת, חלומות הנתפסים כטריוויאליים, מתגלים לפעמים כמשמעותיים ביותר, על פי האסוציאציות שמתעוררות סביב כל פרט שלהם, וגם על פי פרטים המתגלים בהם כאשר מביאים אותם לטיפול.

ב. חלומות "גדולים" המעוררים ריגוש חזק ונשארים בזיכרון לפעמים כל החיים. אלה מעידים על תכנים אישיים המושרשים בארכיטיפים של הלא מודע הקולקטיבי. הם מופיעים לרוב בתקופות מעבר משמעותיות בחיים: בנעורים המוקדמים, בהתבגרות יותר מאוחרת, באמצע החיים ולפני המוות. הם מעלים חוויות ואידיאות אנושיות כלליות. למשל חלום על נחש ששומר על מיכל מזהב שנמצא מתחת לאדמה בתוך מבנה שגגו בצורת כיפה - מעלה את המוטיב המיתולוגי של עבודת הפרך המפחידה של הגיבור, בעיה אנושית כללית שלא טופלה במידה מספקת במודעות ולכן היא מופיעה בעוצמה בחלום. דוגמא של חלום גדול היא חלום העץ של נבוכדנצר (דניאל ד').

ג. חלומות המופיעים בסדרה, בעיקר במהלך טיפול נפשי. סידרת חלומות מעידה על תהליך אינדיבידואציה מואץ ע"י הטיפול. בסדרה יש "חלום התחלתי" המעיד בד"כ על מצבו הנפשי הבעייתי של החולם הבא לטיפול ועל התייחסותו לטיפול. חלומות באמצע הטיפול, המעידים בין השאר גם על אפיונים של הטיפול ועל התייחסותו של החולם אל המטפל. והחלום הסופי המעיד על סוף הטיפול.

ד. חלומות שאינם **קומפנסטוריים** (מאזנים), אלא בעלי תפקיד אחר – חלומות "**קומפלמנטריים**", המשקפים נכונה את מצב המודע של החולם, אך מוסיפים למצב המודע פרטים שנשכחו או שלא עוררו תשומת לב, "חלומות פרוספקטיביים" המנבאים רק את מה שהולך להתרחש במצבו של החולם, חלומות "**טראומטיים**" המשחזרים את הטראומה של החולם, או אף חלומות "**טלפאתיים**", או "**נבואיים**" המנבאים תהליכים חברתיים או היסטוריים.

יונג שאל: אם החלום מביא מסר כ"כ חשוב, מדוע כ"כ קשה לפענחו? תשובתו הטנטטיבית הייתה שהחלום הוא אירוע טבעי, והטבע אינו מעניק לנו את פירותיו בצורה ההולמת דווקא את ציפיותינו, אלא בדרכו שלו.

חלומות מופיעים כמבזק או בצורות שונות ועד לסיפור מפורט. אך לרוב הם מופיעים בצורה של הצגה שהמבנה שלה כולל:

- א. תיאור מקום עם פרוטגוניסטים, אשר מציג את המצב ההתחלתי של החולם, את הסצנה הראשונה (exposition). סצנה זו היא האמירה הראשונה על סוג ההתרחשות החוויתית של החלום והאווירה שבה, ועל נקודת הראות של החולם על חוויה זו.
 - ב. מתפתח תרחיש כל שהוא (development of the plot), המצביע על תחילת תנועה אפשרית מן המצב המתואר בפתיחה.
 - ג. התרחיש משתנה. פתאום קורה משהו מרכזי המשנה את התמונה ומפתיע, מרגש, עם סוג של חווית פסגה (culmination or peripetia or crisis).
 - ד. פתרון (lysis), כמו למשל קריאה לעזרה. הפתרון לפעמים חסר, ואז יכולה להיות מתוארת קטסטרופה, או המשך תקיעות.
- גם חלום בלתי מובן מרפא, בעיקר כאשר אנו זוכרים וחווים שוב כל החוויות שבו. אך הבנת החלום באופן מודע יעילה יותר כמרפאה. יונג הדגיש שאין להעריך את עמדת הלא מודע יותר מאשר עמדת המודע. לו זה היה נכון,

לא היינו כ"כ עמלים להשיג מודעות ולא היינו משיגים משמעות למה שקורה לנו.

לסיכום בעניין זה: הבנה קלינית של החלום היא אמנות שדורשת מן המטפל מיומנות מיוחדת. והיא היכולת לחוש את החלום כהצגה דרמטית רבת פנים. כאילו הצגה מן החיים, אשר דורשת תשומת לב מלאה, תוך כבוד, אמפטיה, אינטליגנציה ורגישות לביטוי הסימבולי. העבודה הקלינית דורשת תפיסת הפנים הרבות והרבדים השונים של המבנה הדרמטי של החלום, כדי לבודד את הנושא העיקרי ואת הווריאציות הדקות שלו, וכן לקלוט את נקודת ראותו של החלום כלפי המציאות הפסיכולוגית של החולם. יש לעבוד גם על מוקדי האנרגיה של החלום עם הקצב המיוחד שלהם וכן על האיכויות של הביטויים הרגשיים שלו. הנאה מכל ביטויי האמנות באופן כללי היא הכשרה טובה לאמנות הערכת החלום.

הפונקציה הקומפנסטורית של החלום

כאמור, בעיני יונג החלום הוא פרודוקציה של הלא מודע הקולקטיבי ובתור שכזה הוא מאופיין בראיה רחבה 'אובייקטיבית', הכוללת את כל הניגודים, הבאה להוסיף משהו מאזן לחוויה האישית של החולם. (אצל יונג פרוש המונח 'אובייקטיבי' המתייחס לנקודת הראות של הלא מודע הקולקטיבי, שונה מן המונח 'אובייקטיבי' המתייחס לנקודת הראות של האגו).

אבן הפינה של התיאוריה היונגיאנית על פרוש החלומות, היא ההנחה שכמעט כל החלומות אמורים להרחיב או לאזן את מצב התודעה ע"י מסר המשקף את המצב האקטואלי של הלא מודע. לכן כדי לפרש את החלום יש לשאול: מהו המצב העכשווי של הלא מודע אשר בא לאזן את מצב המודע?

על פי התיאוריה היונגיאנית יש חשיבות גדולה ליחס הקומפנסטורי בין הקומפלקסים הלא מודעים ובין המודע. התכנים הלא מודעים אינם מקבילים לתכנים המודעים, אלא הם מתהווים עקב החוויה המודעת. הם כוללים חלקים של החוויה שלא עלו למודעות, או שהודחקו.

לטענת יונג, עלייתם של תכנים אלה למודע דרך החלום מקבילה למנגנוני הגנה אחרים, תפקידה להוסיף לחוויה המודעת תכנים של הלא מודע בעלי משמעות סימבולית, שעשויים לעזור לאגו לעבד את אותה חוויה.

מושג הקומפנסציה יוצר קשר בין הלא מודע ובין המודע, ומביא מה שנחוץ לאיזון הפסיכי לקראת שלמות פסיכית. מושג זה מרחיב את מושג סיפוק המשאלה של פרויד בקשר לחלומות, ואמנם גם חווית סיפוק משאלה בחלום מוסיפה תכנים לחוויה המודעת, אך מושג הקומפנסציה מתייחס לשלמות הפסיכית של הפרט בכל אישיותו, בזמן שסיפוק משאלה משרת את הסתמי או את האני בלבד.

יונג מצא שכאשר החוויה המודעת מאד חד צדדית באפקט שלה בכיוון שלילי או חיובי, התוכן הלא מודע נוטה להשלים את התמונה באופן מאד חד צדדי בכיוון ההפוך. להפך, כאשר החוויה המודעת מאוזנת פחות או יותר, או אז תכני הלא מודע יבטאו בחלום תמונה יותר מאוזנת. כך נוצר איזון בהשקעת האנרגיות הפסיכיות בחוויה המודעת. יונג השווה את התפקוד הקומפנסטורי של החלום לכאב גופני המאותת אזהרה כאשר נוצר מצב לא מאוזן בגוף, שאינו ידוע עדיין.

לדעתו הפונקציה הקומפנסטורית מייצגת אנרגיה פסיכית שנוצרת בלא מודע כאשר המודע מפסיד אנרגיה. האנרגיה מצטברת אז בלא מודע ומעלה תכני הלא מודע אל התודעה.

תכנים אלה עלולים להיות שליליים ומכאיבים ביותר. יותר מזה, אם אדם אינו מרגיש במודע את התסכול, הכעס או הכאב, ואינו ניגש לטיפול בהם, אלה עלולים לתסוס בלא מודע עד להופעתם בחלום או אף בהתנהגות כחומרים מפלצתיים או טעוני חומר נפץ. תהליך קומפנסטורי זה משתנה אצל כל פרט, לכן קשה להעריך מה טבעו בכל מקרה. כך למשל יש נטייה לחשוב שאדם מאד פסימי יעלה חלומות אופטימיים יותר, אך זה קורה רק אם אותו אדם מוכן בטבעו לקבל עידוד באופן זה. אם באופיו אינו מוכן לכך, אפשר שיעלו אצלו חלומות עוד יותר פסימיים מאשר התכנים המודעים, ואלה מיועדים כאילו לחסן אותו מפני הנטייה החד צדדית של האגו, ע"י הגברת אותה נטייה עד אבסורדום.

בין קומפנסציה לקומפלמנטריות

יונג הבדיל בין המושג "קומפנסציה" ובין המושג "קומפלמנטריות" בחלומות. לדעתו קומפלמנטריות בחלום מעלה פרטים שנחוו בחוויה המודעת ושנשכחו או לא נתפסו ממש במודעות. זאת השלמה יותר מכאנית של החוויה המודעת, כאלו להשלמה זו אין מגמה פסיכולוגית ספציפית בולטת. לקומפנסציה לעומת זאת, יש תפקיד של תיקון כלפי הגישה החד צדדית של החוויה המודעת. כדי להבדיל בין שני המושגים, יונג הביא לדוגמא חלום של איש עסקים: הוא רואה פתאום שידיו זורעותו מכוסות בלכלוך שחור. חלום זה שיקף באופן קומפלמנטרי מה שהאיש ידע, אך לא רצה להודות בכך, והוא שהעסק העכשווי שהתכוון לבצע יסבך אותו במרמה. אך התפקוד הקומפנסטורי של החלום מיועד להעלות לתודעה שהחולם, למרות שבמודע היה איש ישר, היה בלא מודע גם בעל נטייה יותר אפלה של חוסר יושר בעסקים. הקומפנסציה בחלום עשויה לאשר גישות מודעות שיצרו דילמות אצל החולם, וכך לחזק אותו בגישותיו המודעות. לקומפנסציה כזאת יונג קרא קומפנסציה חיובית, לעומת הקומפנסציה השלילית אשר באה להתנגד לגישות המודעות. עם זאת הקומפנסציה בחלום היא לעתים רב משמעת. לדוגמא חלומות של איש צנוע וביישן, בהם היה פוגש דמויות הסטוריות הרואיות כמו נפוליון או אלכסנדר הגדול שיקפו מצד אחד את רגשי הנחיתות שלו בפני הדמויות הגדולות, אך מצד שני גם שיקפו במידה מודגשת את חשיבותו עקב קירבתו לגדולים.

בין קומפנסציה לפרוספקטיביות

יונג מבדיל בין התפקוד ה"פרוספקטיבי" לבין התפקוד ה"קומפנסטורי" של החלום. התפקוד הפרוספקטיבי מעלה אפשרויות שמסתמנות בקשר לעתיד החולם על פי מצבו הנוכחי. לעומת זאת התפקוד הקומפנסטורי מעלה בחוויה המודעת קונפליקטים לא מודעים. לפעמים יש קומפנסציות בחלום שנראות רחוקות מן המציאות העכשווית של החולם, למשל חלומות עם מוטיבים דתיים, שמרמזים על צורך ברוחניות בעולם החומרי שלו, וזה צורך אנושי כללי.

קומפנסציה חיובית וקומפנסציה שלילית

אמרנו שהקומפנסציה של החלום בעלת תוכן חיובי או שלילי. לקומפנסציה השלילית יונג קרא בתחילה קומפנסציה "רדוקטיבית", או "פונקציה רדוקטיבית של החלום". לדוגמא חלומו של נבוכדנצר, (דניאל ד'), אשר מצביע על הצורך

לחזור לעבר פרימיטיבי שורשי של נפש האדם, כדי לנפץ את ניפוח האגו. חלומו של המלך נבוכדנצר:

ראיתי והנה עץ נטוע בלב העולם והוא גבוה מאד. והעץ הולך ומגביה, הולך ומתעצם, עד שראשו נוגע בשמים והוא נראה מכל קצווי תבל. ולעץ עלווה נהדרת ופרי רב מאד - מזון למכביר לכל הבריות. חיות הבר חוסות בצילו, ציפורי השמים מקננות בענפיו, וכל יצור חי שבעולם מוצא בעץ את מחייתו. את המראות האלה ראיתי בעת שוכבי על משכבי. והנה יורד מן השמים שומר והוא אחז הקדושים, ובקול גדול הוא קורא: "כירתו את העץ, קצצו את ענפיו, תילשו את עליו, השליכו את פירותיו; תברחנה חיות הבר מצילו והציפורים מענפיו; אך השאירו את גדם העץ ואת שורשיו באדמה רתוקים בחישוקי ברזל ונחושת בין עשבי השדה; ויירטב מטל השמים, ויהיה ניזון מעשב השדה ככל החיות, ותמאס נפשו בבני האדם, וינתן לו לב חית-בר ויעברו עליו שבעה עידנים. זה המשפט אשר חרצו השומרים, זה הדין אשר פסקו הקדושים, למען ילמד וידע כל יצור חי שהגבוה מעל גבוה הוא החולש על מלכויות בני האדם והוא ממליך את מי שרצוי לו ומרים מאשפות אביון" הפרוש של דניאל (פסוק יז ואילך)

העץ אשר ראית... עץ זה הנך אתה, אדוני המלך. גדלת, גבהת ועצמת; קומתך עתה כה גבוהה שעד לשמים היא מגעת ושלטונך מגיע לכל קצווי תבל. והשומר הקדוש אשר ראית יורד מן השמים ומכריז... פרוש הצו הזה: גרוש תגורש מחברת בני האדם; עם חיות הבר תגור, עשב תאכל כבקר ובטל השמים תירטב. שבעה עידנים יעברו עליך עד אשר תלמד לדעת כי הגבוה מעל גבוה הוא החולש על מלכויות בני האדם והוא ממליך את מי שרצוי לו. והצו האומר: השאירו את הגדם ושורשיו" פירושו - שמלכותך תשמר עבורך עד אשר תשכיל לדעת שכל השלטון מן השמים הוא. יואיל נא אדוני המלך לשמוע בעצתי: בזכות מעשים טובים שיעשה ייגמל המלך מחטאיו ופשעיו. יראה נא אדוני המלך חסד ורחמים לעניים, וכך יזכה לאריכות ימים ולשלום.

הפונקציה הרדוקטיבית של החלום אינה מיועדת להרוס את אישיותו של החולם, אלא רק את גישתו. כאלו לקצץ לה את הכנפיים. קומפנסציה כזאת אינה יכולה להיקרא פרוספקטיבית, אומר יונג, כי הרדוקציה מיועדת להרוס גישה, כדי לשנותה ולשקמה רק בשלב מאוחר יותר.

הפונקציה הרדוקטיבית של החלום נחקרה ע"י פרויד. היא מעלה לדעתו יצרים מיניים וכוחניים ילדותיים, יחד עם גורמי חשיבה, רגש ואינסטינקטים ארכאיים הטמונים בשורשים הביולוגיים שלנו. לכן פונקציה זו היא רטרופסקטיבית ולא פרוספקטיבית. לדעתו של יונג פונקציה זו אינה מיועדת לשחזר רק יצרים, אלא היא מיועדת להעלות גם חלקים כואבים באישיות הילדותית של החולם, אשר נדחו או נדחקו על ידו. יונג הזהיר בפני פרושים רדוקטיביים של חלומות, אשר עלולים לזלזל בגישות המודעות של מטופלים החרדים בהערכתם העצמית. לעומת זאת הוא העריך כדבר חיובי שיחזור חוויות מכאיבות של הילדות באמצעות החלומות, כי אלה מאפשרים לחולם לחוות את הטראומה מחדש, לעבד אותה מבחינה אמוציונאלית ואף למצוא לה משמעות סימבולית, ללא השפעה או יוזמה ישירה של המטפל. לאור כל אלה העדיף יונג את המונח: "קומפנסציה שלילית" על המונח "קומפנסציה

רדוקטיבית"

האלטרנטיבה לקומפנסציה השלילית, היא הקומפנסציה הקונסטרוקטיבית, אותה כינה יונג גם קומפנסציה "סינתטית". הקומפנסציה הקונסטרוקטיבית של החלום מנסה לענות לא רק לשאלה "מדוע?" או "מאיין", אלא גם לשאלה "למה", "לשם מה", "לאן". היא מיועדת לחזק את החלקים הבריאים בחולם ולהחסיר תמיכה מן החלקים המורבידיים. הפרוש הקונסטרוקטיבי של חלום עוזר כאשר הגישה המודעת של החולם היא פחות או יותר נורמאלית, אך מסוגלת להתפתח, או כאשר הנטיות הלא מודעות שלו שגם הן מסוגלות להתפתח, אינן מוערכות נכונה ע"י הגישה המודעת. הפרוש הקונסטרוקטיבי פותח אפשרות מימוש של חלקים מאישיות החולם שנמצאים בתהליך של התהוות. זה קורה כאשר החולם נעשה יותר רצפטיבי לתכנים לא מודעים, אף אם כואבים, ויש לו הכוחות לכך. במילים אחרות: הפרוש הקונסטרוקטיבי סולל את הדרך לשילוב הניגודים. לדוגמא של פרוש קונסטרוקטיבי יונג הביא חלום של אלוף בצבא אשר חלם שהיה במסדר צבאי יחד עם קצינים צעירים. המפקד העליון סיקר את המסדר וכאשר הגיע אליו, במקום לשאול אותו שאלה טכנית, הוא בקש ממנו הגדרה של "היפה". החולם לא יכול היה למצוא תשובה והמפקד עבר לקצין צעיר שעמד לידו. הצעיר נתן תשובה ממש טובה, אותה האני החולם עשוי היה לתת לו, לו רק היה מוצא אותה באותו רגע. האירוע גרם לו הלם כזה שהוא התעורר.

החלום הזה קומפנסטורי לכוון החיובי, כי הוא רומז על נטיות אסתטיות של החולם שהוזנחו יותר מאשר הודחקו. החלום הצביע על דרך חיים יותר רחבה מזו העכשווית, שלא עלתה על דעתו המודעת של החולם.

לדעתו של יונג גישת הפרוש הקונסטרוקטיבי עלולה ליצור אשליות בחולם. אבל לרוב היא עשויה לפנות לאישיות החולם באופן יותר אינדיבידואלי מאשר הגישה הרדוקטיבית, כי היא תופסת באופן יותר מלא את המשמעות של דימויים ספציפיים. היא גם מעודדת יצירתיות ומכינה את הדרך לפונקציה הטרנסנדנטית. הרבה חלומות ניתנים לפרוש רדוקטיבי וקונסטרוקטיבי ללא סתירה. יותר מזה: לעתים קרובות פרוש רדוקטיבי המצביע על יצרים או צרכים מוזנחים שצריכים לעלות לתודעה, הופך לקונסטרוקטיבי, כי הוא מעשיר את המודעות לקראת הבאות. (כמו למשל הצורך בהעלאת תכנים לא מודעים לתודעה, אשר מייצגים פונקציות נחותות של האגו אותן יש להכיר ולטפח).

הבחירה בין פרוש רדוקטיבי לבין קונסטרוקטיבי של חלום, תלויה בטבעם של תכני החלום, במצב החולם ובשפוט המטפל לגבי צרכיו של המטופל. בתחילת הטיפול יונג העדיף את הפרוש הרדוקטיבי לברור אירועים ופנטזיות בילדות. עם מטופלים מסוימים אפשר לקפוץ ישר לפרוש קונסטרוקטיבי, אם כי זה עלול לסחוף את המטופל לספקולציות מטפיזיות סוערות. מצד שני יש מטופלים שזקוקים לספקולציות כאלה בחתירתם הלא מודעת אל הרוחניות.

לסיכום, הבחירה בין פרוש רדוקטיבי לקונסטרוקטיבי של חלום תלויה במידה רבה בנטיות של החולם. אם המטופל אינו מעריך את עצמו כראוי, פרוש רדוקטיבי עלול להיות לא נכון ומזיק, ולהפך.

על פי הניסיון מתברר שכל סוג של קומפנסציה יכולה לאשר או לסתור את הגישה המודעת. כמו כן כל סוג של קומפנסציה יכולה להתייחס לתכנים אובייקטיביים או סובייקטיביים.

קליטת תכנים לא מודעים באמצעות חלום היא לרוב מרפאה גם כאשר השפעת חלום מסוים אינה דרמטית, ההשפעה המצטברת של הקומפנסציות בחלומות מביאה אותנו לרובד חדש של מודעות, בו אנו מקבלים את האחר שבתוכנו ובו אנו מגמישים את גישותינו. חלום קומפנסטורי עלול להוביל אדם לגישה הרסנית או דיכאונית ולפעמים הוא עלול אף לעודד התאבדות. יונג הניח שזו תופעה טבעית, וכנראה הטבע יותר מכוון למודעות ולהבנה מאשר למנוע סבל. ואכן יש לבחון היטב את הצדדים ההרסניים שבתוכנו המופיעים בחלום, כדי לברר איזה חלקים של האישיות הם בלתי מועילים ומזיקים. הערכים היסודיים של האישיות המודעת צריכים להישמר בשלמותם, כדי שהקומפנסציות מן הלא מודע תהיינה יעילות. יונג הדגיש שוב ושוב שאם ניתן ללא מודע עדיפות על המודע, נאבד את המשמעות של התכנים הפסיכים ונרד לדרגה של מגידי עתידות.

ספק אם הפונקציה הקומפנסטורית של החלום ניתנת להוכחה במחקרים כמותיים בגלל המורכבות שלה, אך מבחינה אמפירית היא מוכיחה את עצמה בטיפול ובחיים מן הזמנים העתיקים בתרבות שלנו. חווית החלום מדווחת לנו כיצד הלא מודע מגיב למודע ולהפך. היא מעידה על הדיאלוג האינטראפסיכי העמוק בין שני צדדים אלה של האישיות. על פי יונג הארכטיפ המרכזי בלא מודע הוא ה-SELF (העצמי) אותו לא נוכל להגדיר אי פעם עד הסוף, אך אנו חווים אותו כמופקד על האיזון בין הניגודים לקראת שלמות וצמיחה של האישיות, כולל החתירה למודעות ולמימוש הפוטנציאל. בתהליך הטיפולי אפשר לעקוב אחר החלומות כסדרה גדולה המספרת על השתלשלות חוויות הלא מודע בקשר הנוצר בדיאדה הטיפולית. בתהליך זה נזכרים שוב ושוב בחלומות שעברו ומבינים יותר ויותר את משמעות החוויות שבהם, וזאת על פי אסוציאציות ואמפליפקציות אישיות וארכטיפיות חדשות.

ביבליוגרפיה:

Jung, C., G., Two Essays on Analytical Psychology, C. W. 7

מצוי גם בתרגום עברי: א. האני והלא מודע, דביר, 1973.

ב. הפסיכולוגיה של הלא מודע, דביר, 1973.

C.G.Jung: Dreams.

C.G.Jung: Man & His Symbols.

C.G.Jung: Symbols and the Interpretation of Dreams. C.W. vol 18

M.A.Mattoon: Understanding Dreams.

E.Whitmont & S.B.Perera: Dreams a Portal to the Source.

J.A. Hall: Jungian Dream Interpretation.
M.L.Von Franz: The Way of the Dream.
M.L. Von Franz: On Dreams and Death.
J.Hillman: The Dream and the Underworld.
J.Hillman: Dream Animals.
C.G.Jung: Memories, Dreams, Reflections.
R.Bosnak: A little course in Dreams. (Shambhala 1998)

ביבליוגרפיה נוספת

Jolande Jacobi: "Complex/ Archetype/ Symbol"
Erel Shalit: "The Complex" ,Inner city books 2002
C.G.Jung "Psychological Types" Ch.11 "Definitions: par: 814-829
"Symbol" Par: 743-754 "Image" Col. W 6